

Vinko Rajšp

## ČAROVNIŠKI PROCESI NA SLOVENSKEM

Zgodovinsko zajema ta prikaz deželo Kranjsko in tisti del nekdanje dežele Štajerske, ki je danes v okviru republike Slovenije. Ne dotika se čarovniških procesov v Prekmurju, ki je spadalo v času procesov v ogrski del Habsburške monarhije, in na Primorskem (Goriška, tržaški teritorij in Istra), ker doslej na tem področju nismo odkrili še nobenega procesa. Ostaja le domneva, da jih tukaj v resnici ni bilo, prav tako pa tudi možnost, da nobenega še odkrili nismo. Gotovo pa je, da tukaj čarovniški procesi niso zajeli takih razsežnosti kot na Kranjskem in Štajerskem, saj bi se v nasprotnem primeru vsi viri težko izgubili. Vprašanje ostaja še odprto. Tudi slovenski del Štajerske bom predstavil le sumarno, ker so čarovniški procesi na tem področju sorazmerno dobro raziskani. Podrobneje pa se bom pomudil pri čarovniških procesih na Kranjskem, kjer doslej niso bili deležni takšne pozornosti.

Na vprašanje, kako daleč nazaj sega na Slovenskem pojem čarovništva, danes še ne moremo dokončno odgovoriti. Poročila o čarovniških procesih imamo od 16. stoletja dalje. Pravzaprav poznamo že iz leta 1427 proces proti Veroniki Deseniški, ki ga je dal uprizoriti celjski grof Herman II., češ da je začarala njegovega sina, da jo je poročil in da je s pomočjo čarovniških veščin zastrupljanja tudi njemu, očetu, stregla po življenju.<sup>1</sup> Vendar to še ni bil tipičen čarovniški proces kasnejše dobe. Obtoženka je bila pred celjskim mestnim sodiščem zaradi pomanjkanja dokazov oproščena. Da je pa moralo biti čarovništvo tudi že v tem času splošno znano, nam priča freska iz let 1460—1470 na fasadi cerkve v Crngrobu pri Škofji Loki, kjer sta uprizorjeni dve čarovnici, ki kuhata točo, ki že kar leti iz lonca.<sup>2</sup> V kmečkem uporuh leta 1515 so se konjiški kmetje pritoževali, »da izpuščajo gospodje tatove ali čarovnice za denar«.

Pojem čarovništva nastopa tudi že v prvi slovenski tiskani knjigi, v katekizmu iz leta 1550, kjer imenuje Trubar katoliško obredje čarovnijo.<sup>3</sup> Pojem čarovništva nastopa še v drugih delih slovenskih reformatorjev. V Slovenski Cerkovni ordninki našteva Trubar med dolžnostmi svetne gosposke tudi zatiranje čarovništva.<sup>4</sup> V Katekizmu iz leta 1575 Trubar čarovništvo večkrat omenja. Naštevata ga med najhujšimi pregrehami. K čarovništvu še vedno prištevata katoliško obredje.<sup>5</sup> Naštevata pa tudi škodljiva dejanja, ki bi jih naj bile čarovnice in čarovniki zmožni: povzročanje neurij, grmenja, toče, povzročanje bolezni pri mladih in starih ljudeh<sup>6</sup> in vedeževanje.<sup>7</sup> Šiba tudi navade, ko se ljudje sami zatekajo po pomoč k čarovnikom in čarovnicam v različnih boleznih in drugih stiskah.<sup>8</sup> Kot čarovnice omenja stare ženske.<sup>9</sup>

Globoko zakoreninjenost vere v čarovnice in čarovništvo razberemo tudi iz umetnostne in knjižne produkcije 17. stoletja. Na stropu župnišča v Sloven-

<sup>1</sup> Franz Otto Roth, »Die Hexe« Veronika. Liebeszauber, Adelspolitik und »Renaissance« — Menschen im Steirischen frühen 15. Jahrhundert. In: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 37, Graz 1987, s. 57—69.

<sup>2</sup> Emilijan Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu. Slovenski Etnografi III—IV, 1951, str. 182.

<sup>3</sup> Graf III—IV, 1951, s. 182.

<sup>4</sup> Primož Trubar, Katechismus 1550. 113 (65 a).

<sup>5</sup> Primož Trubar, Cerkovna ordninka, 1564, 94 a.

<sup>6</sup> Primož Trubar, Katechismus s dvelma islagama. 165, 271, 337, 449.

<sup>7</sup> ibid. 241.

<sup>8</sup> ibid. 140.

<sup>9</sup> ibid. 142.

<sup>10</sup> ibid. 200.

skih Konjicah iz leta 1680 imamo sliko ženske, ki jaha ježa; nekateri umetnostni zgodovinarji jo razlagajo kot čarovnico.<sup>10</sup>

Kranjski polihistor J. W. Valvasor v *Theatrum Mortis humanae tripartitum / Schau Bühne des Menschlichen Todts in drey Theil/* v tretjem delu *Poenas Damnatorum continens / Der Verdambten Höllen = Peyn vorstellend/*, ki je bilo natisnjeno v Salzburgu 1682. leta, predstavlja čarovnico, ki začenja peklenski ples. Satiru podoben vrag jo tovari v peklenko brezno.<sup>11</sup> Je prva v vrsti najhujših grešnikov, ki jih hudiči mučijo: preklinjevalca, skrunitelja praznikov, razbojnika, prešuštnika, tatu, nečistnika in drugih.<sup>12</sup> Sliko je popremil z besedilom hudiča čarovnici: »Ja, dovolj si se klatila v največjih višavah, zdaj pa popeljal te bom prav v sredino pekla. Tako plačilo ti gre za tvoje hudobno početje. Da, po takih poteh takle spodobi se mir«. Čarovnica pa mu odgovarja: »Joj mi, nesrečni, koliko solz bo namesto veselja! Preje brezmejna prostost, zdaj pa v ječi gorje!«

Proučiti in pritegniti bo potrebno še politične in gospodarske faktorje, ki so vplivali na množične čarovniške procese na Kranjskem po letu 1690. Možno pa je, da je svoje doprinesel tudi kulturni faktor. Leta 1689 je izšlo Valvasorjevo monumentalno delo *Slava vojvodine Kranjske*. Sam Valvasor je bil glede nekaterih točk, ki so bile bistvene pri množičnih čarovniških procesih, za tisti čas nadpovprečno pogumno skeptičen. Predvsem je zavračal prepričanje, da čarovnice letajo na shode. Razlagal je, da prihaja do tega pojava zaradi zelišč, ki jih ljudje mešajo in jim povzročajo občutke letenja. Menil je, da tudi sodniki preveč lahkomišno sprejemajo prepričanje o letenju čarovnic. Tudi glede tega je ostajal zvest lastnemu prepričanju, da zmore narava veliko več kot lahko človek dojame, in da zato ni potrebno imeti vsega, česar ne razumemo, za nadnaravno.<sup>13</sup> V zvezi s prepričanjem o letu čarovnic je zato kritično predložil sodnikom, da morajo le opazovati in razsoditi, kaj narava sama zmore in kako se to dogaja. »Gotovo ni dovolj, če nekdo bere dobrega jurista ali celo Delria, poznati in razumeti mora tudi druge eksperience in avtorje.« Dvomil je tudi v torturo, ki služi sodnikom kot sredstvo za spoznanje resnice, saj piše: »Številni sodniki hočejo izsiliti resnico z mučenjem, vendar ni nič bolj varljivega kot je tortura.« Ni pa dvomil v možnost sklenitve pakta s hudičem.<sup>14</sup> Nasprotno pa je Valvasorjev jezikovni redaktor Francisci, ki je bil doma iz Nemčije in ki je tudi sam izdal več knjig proti čarovnicam, zabelil tudi Valvasorjevo delo s številnimi coprniškimi zgodbami. K temu je leta 1668 izšlo v Gradcu še Beckmanovo pravno delo, ki je prav tako gradilo na veri v čarovništvo.<sup>15</sup>

Čas do srede sedemnajstega stoletja bi za slovensko ozemlje lahko označili kot čas posameznih čarovniških procesov. Vrhunec je čarovniška blodnja dosegla v drugi polovici 17. stoletja in v prvem desetletju osemnajstega stoletja, ko so obtožene množično sežigali. Prosesi so trajali še celo prvo polovico osemnajstega stoletja, čeprav obtoženih vsaj po letu 1720 niso več sežigali.

Na Slovenskem nimamo ohranjenega niti enega zapisnika čarovniškega procesa v slovenskem jeziku, so le v nemščini. Tako pravzaprav nimamo nobenega jezikovno avtentičnega zapisa kakšnega procesa. Vendar so procesi morali potekati v slovenskem jeziku, saj obtoženi v večini primerov nemško niso znali. To nam potrjuje tudi dejstvo, da se pojavlja v začetku čarovniških procesov na Auersperškem posestvu Poljane (Pölland) pri izpraševanju za čarovništvo slovenska beseda 'vešerija' — ob nemških Hexerei in Zauberei, pa tudi

<sup>10</sup> Nataša Golob, *Slovenske Konjice: Poslikava baročnega stropa*. V: Celjski zbornik 1983, s. 263–299.

<sup>11</sup> Emilijan Cevc, *Ob Valvasorjevem prizorišču človeške smrti* (Maribor 1969), s. 301.

<sup>12</sup> Branko Reisp, *Janez Vajkard Valvasor* (Ljubljana 1983), s. 136.

<sup>13</sup> J. W. Valvasor, *Die Ehre IV*, p. 580.

<sup>14</sup> J. W. Valvasor, *Die Ehre, XI*, p. 102.

<sup>15</sup> Sergij Vilfan, *Die Hexenprozesse in Krain — Zur Frage ihrer Häufigkeit*. In: Helfried Valentinitz (Hrsg.), *Hexen und Zauberer. Die Große Verfolgung — ein europäisches Phänomen in der Steiermark*, Graz–Wien 1987, s. 294.

nekatera krajevna imena pišejo v začetku še slovensko, v kasnejši dobi pa ne več. Tako na primer zbiranje čarovnic v začetku pišejo po slovensko NA KLE-KI, kasneje pa po nemško auf dem Klek.

Na Štajerskem v celoti, pa tudi na Kranjskem z izjemo cerkniškega področja, so doslej znani procesi potekali izključno v vinorodnih okoliših.

Osnovo pri čarovniških procesih je vedno predstavljalo škodljivo čarovništvo: povzročanje toče, predvsem v vinogradih, neurij, pozeb, škodovanja živini in ljudem, preprečevanje rasti posevkov. Obtoževali so jih, da pobirajo v podobni vran pojevano pšenico s polj. Ob tem pa so bile obtožene, da izdelujejo maže za letenje. Pri izdelovanju maž niso našteje nobene naravne sestavine ali zelišča, temveč se v zapisnikih omenjajo kot sestavina le otroška srca in posvečene hostije. Vendar nam Valvasor našteva tudi zelišča, ki so veljala kot čarovniška: petoprsnik (*petaphylon*), pasje zelje, potočnik, kolmež, zelena, volčji koren in praprot (*filix*).<sup>16</sup> Pri delanju toče so bile največkrat obtožene, da pri tem uporabljajo pepel pepelnice srede (*Quatemberasche*). Redno so bile obtožene odpada od krščanske vere, podpisovanja pakta s hudičem z lastno krvjo in spolnega občevanja s hudičem. V dveh primerih sta obtoženki po mirni poti priznali, da sta zdravili z zelišči. Ena je trdila, da je zdravila samo tako, kot se je naučila od pokojnega župnika. Na mučilih sta priznali še vse ostalo. Svojestveno sliko daje čarovniški proces na gospostvu Pobrežje (*Freithurn*) leta 1694. Sezgane so bile štiri ženske, ki so bile obtožene čarovništva in zastrupitve grofice Purgstall, ki je umrla. Obtoženkam so izsilili še priznanje, da so se s hudičevo pomočjo hotele rešiti gospode, ker bi sicer gospoda spravila s poti njih čaravnice.<sup>17</sup>

Kar zadeva žrtve, je slovenski del Štajerske, vključno z mestom Radgono, s 305 dokazljivo pred sodišče privedenimi osebami, kar znaša 30,3 % v okviru celotne Štajerske in v primerjavi s Kranjsko na prvem mestu. Če procesa proti Veroniki Deseniški še ne štejemo za pravi čarovniški proces, je potekal prvi čarovniški proces v Mariboru leta 1546 in naslednji v Celju leta 1579, kjer pa za zrelo dobo čarovniških procesov ne poznamo nobenega množičnega čarovnega procesa. Množični čarovniški procesi so se razmahnil v drugi polovici 17. stoletja in trajali v prvo desetletje osemnajstega stoletja, čeprav posamezni procesi trajajo še vso prvo polovico osemnajstega stoletja. Žarišča procesov so bila: Ormož, Ptuj, Ljutomer, Gornja Radgona, Hrastovec in Maribor. Čaravnice bi se naj sestajale na Pesniškem hribu in na Rogški gori.<sup>18</sup> Na Spodnjem Štajerskem je potekal zadnji znani čarovniški proces pred sodiščem v Gornji Radgoni v letih 1744—1746.<sup>19</sup>

Na Kranjskem so posamezni čarovniški procesi prerasli v množične v devetdesetih letih sedemnajstega stoletja. Kot shajališča čarovnic se navajajo Slivnica (958 m) sredi dežele, Klek (1210 m) na Hrvaškem in Grintovec v Karavankah (2558 m).

Do leta 1690 pravih žarišč ne poznamo, ampak le posamezne procese. Za te procese za Kranjsko zaenkrat ne poznamo nobenega popolnega zapisnika. Za Škofjo Loko, ki je bila v lasti freisinških škofov, poznamo v šestdesetih in sedemdesetih letih sedemnajstega stoletja dva procesa, eno čaravnico so sezgali, eno izpustili in za eno ne vemo izida. S tega območja je bila oproščena še ena obtoženka po zaslugi železarskega sodnika v Železnikih. Katarino Vendelič je loško sodišče leta 1644 obsodilo kot čaravnico na grmado. Ker je bila noseča, je niso mogli takoj usmrtniti. Medtem pa ji je priskočil na pomoč rudarski sodnik iz Železnikov Würz von Würzenstein, ki je trdil, da loško gospo-

<sup>16</sup> J. V. Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, Mladinska knjiga 1984, s. 66.

<sup>17</sup> Hammer Purgstall, *Die Gallerin*, III., s. 281—285.

<sup>18</sup> F. Byloff, *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern. Quellen zur deutschen Volkskunde* 3, Berlin 1929.

<sup>19</sup> Alfred Seebacher-Mesaritsch, *Der letzte Hexenprozeß im Herzogthum Steiermark*. In: Helfried Valentinitz (Hrsg.), *Hexen und Zauberer. Die große Vervolgung — ein europäisches Phänomen in der Steiermark* (Graz—Wien 1987), s. 345—350.

stvo nad njo, ženo rudarja, nima sodne pravice. Pred višjim sodiščem se je vlekel proces celih deset let. Würz je na koncu pravdo sicer izgubil, vendar čarovniški proces proti obtoženki ni bil obnovljen in je bila obsojena le bogokletstva. V primeru župnika Novaka iz Mošenj, ki so ga dolžili čarovništva, je o tem razpravljalo tudi duhovno sodišče v Ljubljani 1669. leta. Po dvajsetletni pravdi je bil zaradi pomanjkanja dokazov oproščen, vendar ni nihče dvomil v realnost obtožb. Ne vemo pa za izid procesa proti obtoženi čarovništva v Kranju, v zvezi s katero se nam je ohranila pravda proti omenjenemu župniku, ker bi se ji naj ta držal za peto, ko je letela na Grintovec.<sup>20</sup>

Za ta čas sta izpričani še dve grmadi zaradi čarovništva, sežgana sta bila en moški in ena ženska. V skupnem seštevku so na Kranjskem do leta 1690 poimensko dokazane tri sežgane žrtve, za dve ne vemo izida, vendar je bila možnost oprostitve še velika, tri pa so bile zanesljivo oproščene.

Vera v škodljivost čarovnic in čarovnikov je bila neprestano prisotna. Leta 1635 so kmetje v okolici Zavreča in Veržaja na Štajerskem sami sežgali tri ženske, ki so jih obdolžili, da so povzročile točo. Za cistercijsko opatijo Kostanjevico in jezuitsko rezidenco v Pleterjah vemo, da so od konca 16. stoletja pa do osemnajstega stoletja obravnavali pravde, ko je nekdo nekoga imenoval čarovnika — čarovnico, že pred gorskim sodiščem. Če so spoznali obtožbo za utemeljeno, so predali osumljenca ali osumljenko krvnemu sodišču.<sup>21</sup>

Za sedemdeseta leta poroča Valvasor o množičnih procesih v okolici Cerknice in Planine ter v vasi Bočkovo,<sup>22</sup> katere prebivalci bi naj bili vsi žrtev čarovniškega procesa. Vendar Valvasor dodaja, »daß in dieser Gegend in einem Jahre mehr Zaubereiprozesse vorkämen als seit Menschengedenken im ganzen Lande«, sicer pa »daß das Land von den Hexen und Unholdinen noch ziemlich sauber sei«.<sup>23</sup>

Vsaj zaenkrat je ta podatek nepreverljiv, ne poznamo nobenega zapisnika kakšnega čarovniškega procesa niti kakšnega drugega sočasno zapisanega poročila. Z druge strani pa gre upoštevati dejstvo, da se Valvasorjevo poročilo nanaša na področje, ki ga je sam zelo dobro poznal, področje presihajočega Cerkniškega jezera, ki ga je znanstveno preučeval in zaradi tega tudi postal član Kraljevske družbe (The Royal Society) v Londonu. Vsekakor pa je to poročilo iz časa, ki se približuje meji množičnih čarovniških procesov na Kranjskem. Da so se klasični množični čarovniški procesi na Kranjskem razmahnili šele po letu 1690, nam kaže tudi dejstvo, da pri mučenjih pri čarovniških procesih v Poljanah leta 1692 še ne uporabljajo čarovniškega stola, v rabi je šele od leta 1693 naprej. Med stroški čarovniških procesov v Ljubljani pa najdemo leta 1692 podatek, da so čarovniški stol prav tako šele na novo nabavili.

Prvi množični čarovniški procesi na Kranjskem so danes dokazljivi za deželsko sodišče Poljane, ki je bilo v rokah Auerspergov. Ker je bilo gradivo za te procese doslej neznano in ker edino predstavlja zaokroženo celoto ohranjenega gradiva, jih bom podrobneje predstavil.<sup>24</sup>

Prve zapisnike čarovniških procesov pred deželskim sodiščem Poljane poznamo iz jeseni leta 1692. Vendar to ni bil prvi proces, ampak nadaljevanje prejšnjega, katerega zapisniki nam niso ohranjeni in v katerem je bilo sežganih pet čarovnic. Obtoženka, ki je bila sedaj drugič pred sodiščem, je priznala šele po skupaj trinajstih urah mučenja. Meseca oktobra istega leta je bilo justificiranih šest žensk. V obstoječih zapisnikih je bilo naznanjenih 48 žensk, ki bi jih naj obtožene videle na čarovniških sabatih. Leta 1693 izvemmo iz zapisnikov istega sodišča za tri sežgane ženske in enega moškega. V zapisniku ene

<sup>20</sup> Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščina Podlogar.

<sup>21</sup> Dolenc, Pravosodstvo cistercijske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence Pleterje od konca 16. stoletja do 18. stoletja.

<sup>22</sup> J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach 1689, IV. knjiga, s. 602.

<sup>23</sup> J. W. Valvasor, Die Ehre, IV., s. 602.

<sup>24</sup> Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Auersperg, Pölland, A-VII-3/2.

ženske je bilo posebej omenjeno, da bo sežgana živa »anderen dergleichen zuerspiegelungen exempl lebendig auf dem sheuterhaufen zuwerfen und zu verbrennen«. Preden je priznala, je prebila 21 ur na mučilih. V treh zapisnikih je bilo naznanjenih 32 ljudi. Za leto 1694 je ohranjenih pet zapisnikov procesov, po katerih so bile sežgane štiri ženske in en moški. Iz teh zapisnikov pa izluščimo še dvanajst imen zaradi čarovništva justificiranih oseb, za katere sicer ne poznamo zapisnikov. Med njimi je bil en moški. Ohranjen pa je tudi zapisnik čarovniškega procesa proti nekemu drugemu moškemu, ki nam kaže, da so bile obtožbe enake ženskim, le da je na čarovniških sabatih plesal in spolno občeval s hudičko (Teüflin) Magdalenko. Enako je potekal tudi sam proces. Potem nimamo do leta 1699 nobenega zapisnika več. Tega leta pa imamo štiri zapisnike s štirimi justificiranimi. Najmlajša je bila stara 28 let in je imela dva otroke. Iz zapisnikov izluščimo ime še enega zaradi čarovništva sežgane moškega in dveh žensk. Po teh zapisnikih je bilo skupaj naznanjenih 92 ljudi, med njimi večina žensk. Tako je bilo samo pred tem deželskim sodiščem v devetih letih sežganih poimensko znanih 39 ljudi, naznanjenih, da so sodelovali na čarovniških shodih, pa 235 ljudi. Da tudi leta med 1694 in 1699 niso bila čisto mirna, nam kaže poročilo deželnega krvnega sodnika Gotscheerja notranjeavstrijski vladi leta 1696, ki poroča o hudi čarovniški blodnji na Aueršperškem gospostvu Poljane, da so bili v čarovništvo zapleteni celo petletni otroci.<sup>25</sup>

Leti 1691 in 1692 sta bili najhujši glede čarovniških procesov tudi v glavnem mestu dežele, v Ljubljani. Zanje izvemo le iz mestnih računskih knjig (Rechnungsbücher). Izdatki »Scharfrichter«ju, ki so bili skoraj v celoti porabljeni za čarovniške procese, so znašali 247 fl. Leta 1691 je bilo justificiranih pet čarovništva obdolženih žensk. Leta 1692 je bilo justificiranih 17 čarovnic, 7 žensk in en moški pa so med mučenji umrli. Skupaj so terjali procesi v Ljubljani v dveh letih 30 žrtev. Leta 1694 je rabelj mučil zaradi čarovništva še dve ženski, vendar za izid ne vemo.

Iz istega desetletja vemo iz drugih deželskih sodišč še za 8 sežganih žrtev.

V Ribnici na Dolenjskem s širšo okolico okrog leta 1700 in v Kršem okrog leta 1710, kjer so bile v naslednjih letih sežgane po doslej znanih podatkih zadnje žrtve na Kranjskem.

V letih 1700 in 1701 je zgorelo pred deželskim sodiščem Ribnica zanesljivo šest žrtev. Ob koncu tega in v začetku naslednjega desetletja pa so divjali čarovniški procesi v mestu Krško. Zapisniki nam niso ohranjeni. Po sekundarnih virih je zgorelo med 20 in 40 ljudi. Iz kapucinske kronike iz tega mesta vidimo, da so bili prežeti s čarovniško blodnjo tudi tamkajšnji kapucini. Ena njihovih kuharic je zgorela, za enega patra, ki je bil označen kot nasprotnik čarovnic, pa kronika trdi, da je umrl kot žrtev začaranja neke čaravnice.

Okoliščine teh procesov niso raziskane. Vsekakor je vprašanje, kako je do tako množičnih procesov še prišlo, ko so se oblasti v Gradcu načelno že obračale proti vodenju čarovniških procesov. Nimamo sicer dokazov, da bi oblasti iz Gradca direktno vplivale za prenehanje čarovniških procesov na Kranjskem. O pozivanju teh oblasti k opreznosti glede vodenja čarovniških procesov pa so tudi na Kranjskem bili seznanjeni. V Arhivu Slovenije se nahaja prepis pisma Kanclerja v Gradcu deželnemu krvnemu sodniku v Celju 6. marca leta 1702. Kancler svari krvnega sodnika k opreznosti, naj se v primeru procesov obrne najprej na vlado v Gradcu. Kancler ne odobrava procesa v Zavrču, kjer so nekega moškega šele po 31 urah neprekinjenega mučenja prisilili, da je priznal. Prepovedal je krvniku in njegovemu hlapcu preiskovati ženske glede hudičevih znamenj. Prav tako je najstrožje prepovedal, da bodisi on sam ali njegov hlapec strižeta in brijeta ženske »in ,verecundis partibus«. Vendar je bilo

<sup>25</sup> Byloff, Hexenglaube, s. 140.

znamenja krvniku še vedno dovoljeno iskati v navzočnosti sodnika in dveh prisednikov. Tudi stroga omejitev mučenja na dvanajst do štirinajst ur je bila relativna, saj je velika večina vsaj na Kranjskem popustila že po treh do šestih urah. Bolj zanimiva je bila naredba, da do nadaljnjih navodil ne sme voditi nobenega procesa.<sup>26</sup>

Na Kranjskem sta bila obdolžena čarovništva dva duhovnika, eden se je rešil z begom, drugemu pa so sodili, vendar je bil zaradi pomanjkanja dokazov oproščen. Po nekaterih poročilih so bili v čarovniške procese množično vpleteni tudi otroci, vendar se tega po dosedaj znanih aktih še ni dalo podrobneje raziskati. Za Kranjsko je vsaj zaenkrat število žrtev čarovniških procesov težko določiti, ker je v primerjavi s poročili veliko aktov neznanih.

Za Kranjsko se je število znanih žrtev od izida knjige Fritza Byloffa *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern* do danes izredno povečalo. Byloff je poznal 12 sežganih žrtev, dvema pa ni vedel izida. S tem, da puščamo neoštevilčene žrtve, ki jih navaja Valvasor, katerih tudi Byloff ni oštevilčil, da jemljemo za številko kapucinske kronike najnižjo številko, s katero računamo tudi pri Byloffu, se povzpjenja številka iz 32 žrtev Byloffu znanih žrtev na 97 danes znanih z odkritjem podrobnejših poročil za samo dve deželski sodišči, Poljane in Ljubljano. Število žrtev z neznanim izidom ali oprostitev se je dvignilo z 2 na 8.

Med žrtvami čarovniških procesov je bila najstarejša stara 60 let, najmlajša pa osemindvajset let. Večina žensk je bila poročenih in so imele otroke. Nekaj je bilo vdov, samska ni bila nobena. Večina je bila starih okoli štirideset let. Za eno izmed justificiranih piše v zapisniku, da jo je zapeljala mati, ki je bila justificirana prejšnje leto, ko je bila stara šele osem let.

Čarovniške procese so vodili v okviru obstoječe zakonodaje. Omenjajo se *Constitutio Criminalis Carolina* iz leta 1532,<sup>27</sup> po kateri sta čarovništvo prepovedovala deželna sodna reda za deželska sodišča, za Kranjsko iz leta 1535<sup>28</sup> in Štajersko iz leta 1574. Višje oblasti so sodnike pri čarovniških procesih opozarjale še na Ferdinando, v konkretnih primerih pa so priporočale mnenje »sodnih izvedencev«. Med »znanstveno čarovniško« literature je bil na Kranjskem najbolj znan Delrio *Disquisitiones magicae*.<sup>29</sup> Preko zakonodaje so imeli velik vpliv na potek in razširjenost čarovniških procesov krvni sodniki, ki so jih vodili. Valvasor se je spotaknil ob praznovernost takratnih sodnikov. Poroča, da prenekateri *Bannrichter* v svojem praznoverju, »*unterschiedliche Hexen = Mittel braucht, damit ihm keine Zauberey schaden möge und mancher implicirten Mittel sich bedient, um dadurch die Wahrheit von den Hexen heraus zu bringen*«. <sup>30</sup> Sodniki so mogli biti sila različni ljudje. Na Štajerskem sta znana predvsem dva, Lempertič in Wendseisen, ki sta delovala v zadnji četrtini sedemnajstega stoletja, ko je na Štajerskem zgorelo največ čarovnic. Wendseisen, ki je užival vso podporo deželne vlade v Gradcu, je dobil celo patent od cesarja Leopolda I. 24. maja 1684, v katerem naroča našemu zvestemu J. Wendseisnu, naj v ljutomerskem in radgonskem okraju ter v ostalih, ki mejijo nanju, polovi vse čarovnice in proti njim ukrepa. Ta je naročilo temeljito izvršil.<sup>31</sup>

V kasnejšem središču čarovniških procesov, v Poljanah, je isti sodnik Samberger, ki je kasnejše čarovniške procese vodil, leta 1679 zavrnil obtožbe proti dvema ženskama, da sta čarovnici, kot neosnovane in ju izpustil. Podpisi sodnih aktov izdajajo tresočo se roko starega sodnika. V naslednjih letih je res

<sup>26</sup> Arhiv Slovenije, Dol F. 178.

<sup>27</sup> M. Dolenc, *Pravna zgodovina*, s. 239.

<sup>28</sup> J. Zontar, *Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535*. *Zgodovinski časopis* VI-VII, 1952/53, s. 566–586; Ivan Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, Ljubljana 1886, s. 87.

<sup>29</sup> J. W. Valvasor, *Die Ehre* XI, p. 106.

<sup>30</sup> J. W. Valvasor, *Die Ehre* XI, p. 103.

<sup>31</sup> A. Seebacher-Mesaritsch, *Hexenreport*, s. 51.

moral umreti. Čarovniški proces v Mehovem leta 1696 je namreč že vodil novi deželni krvni sodnik Janez Jurij Hočevar (Gotscheer), ki je vodil naslednje čarovniške procese na Kranjskem. Čarovniške procese je začel voditi v svojih zrelih moških letih. Byloff ga je označil: »er ist ein über die Maßen grausamer Hexenverfolger gewesen«.<sup>32</sup> Zgodovinar, ki je poročal o njem konec prejšnjega stoletja, pa je njegovo vlogo čarovniškega sodnika popolnoma prezrl in ga je predstavil: »Rojen je bil leta 1656 v Novem mestu. Študiral pravo v Padovi, in končal leta 1686 študije z doktorskim naslovom. Službo je nastopil v Ljubljani »als der römisch = kaiserl. Majestät Bannrichter in Herzogthum Krain«. Leta 1690 se je priženil v meščansko famlijo. Leta 1695 se je pridružil akademiji Operosorum, pozneje Phil-Harmonicorum, ki je bila takrat najvišja znanstvena in kulturna ustanova v deželi. Leta 1701 so ga izvolili za predsednika te ustanove. Slovel je tudi kot zvezdoslovec in glasbenik. Leta 1693 je spisal *Dissertatio astrologica seu curiosa ac selectiores astronomicae observationes* in napisal nekaj glasbenih del. Bil je oče številne družine, imel je štiri sinove in sedem hčera.<sup>33</sup>

Čarovniški procesi niso potekali le pri nižjih sodiščih, ampak so se morali z njimi večkrat ukvarjati tudi višja. Sežiganje čarovnic preneha na Slovenskem po letu 1714. Zmagovati so začele nove prosvetljenske ideje. Pa tudi gospostva in mesta, se zdi, so postajala sita vodenja čarovniških procesov. Večkrat naletimo na pritožbe, da nekatera gospostva, kot na primer vurbersko pri Mariboru, nočejo voditi čarovniških procesov, ker so ti predragi. Podobno je bilo tudi v mestu Krško, kjer je po doslej znanih podatkih zgorela 1714. leta zadnja čarovnica na Slovenskem, ko se je mesto branilo procesov iz finančnih razlogov.

Koliko je bilo nasprotnikov čarovniških procesov, je težko reči. Na Štajerskem je znan primer radgonskega župnika, ki je prišel v spor s sodnikom Wendseisnom, ker je pri spovedi zahteval preklic tistih oseb, ki so jih obtoženke naznanile med torturo. Tudi v tem primeru ne gre za načelno nasprotovanje čarovniškim procesom. Vseeno je prišla zadeva pred vlado v Gradcu, ki jo je pa rešila v prid sodniku Wendseisnu.

Največkrat so imeli sodniki popolnoma čisto delo. Sami preiskave namreč niso vodili, ampak posebni preiskovalci skupaj s krvnikom (Freimann), ta pa s hlapcem. Pri tem so se ravnali po že iz srednjega veka uveljavljenem inkvizicijskem sodnem kazenskem procesu. Bistvo tega je bilo, da je potekalo preganjanje kaznivega dejanja, ki je bilo v našem primeru čarovništvo, po službeni dolžnosti. Pri procesu je bil voden zapisnik. Sodišče je ugotavljalo, ali je bilo kaznivo dejanje resnično storjeno in ali je bil obtoženi storilec. Priznanje je bilo izsiljeno z mučenjem. Sodnik je potem skupaj s prisodniki, ki so bili domačini, iz ljudstva, na osnovi preiskave in priznanja preiskovanega izrekel »pravično in zaslužno« obsodbo.

Pri tem seveda ne gre zanemariti, da je morala biti vera v škodljivo čarovništvo tudi med preprostim ljudstvom na Kranjskem že globoko zakoreninjena. Proces, pri katerih je igralo čarovništvo pglavitno vlogo, so trajali še skozi vso prvo polovico 18. stoletja. Na domnevne čarovnice ljudje niso kazali le v primerih nesreč, ampak so se nanje tudi sicer obračali. Zanimiv proces je potekal leta 1733 pred sodiščem na Ortneku. Krošnjar Mahnè je krošnjaril s prijateljem in prihajal domov brez denarja. Doma je trdil, da mu ga nekdo krade. Žena se je obrnila na Lucijo Rotarjevo in Nežo Kovačevo, ki sta bili v vasi znani, da znata čarati. Zmikavta sta odkrili v krošnjarjevem spremljevalcu, ki je bil tudi obsojen. Pred sodišče je kasneje prišel tudi krošnjar zaradi raznih deliktov. Izkazalo se je, da mu tudi že prej denarja ni nihče kradel,

<sup>32</sup> Byloff, *Hexenglaube*, s. 147.

<sup>33</sup> Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, X, 1900, s. 52.

ampak ga je zapravlil in zapil. Čez nekaj let je na tem področju hudo pustošila toča. Ljudje so zanj obdolžili Rotarjevo in Kovačevo, za kateri so verjeli, da imata zmožnost čaranja. Ljudski bes je bil tako hud, da so ju morale oblasti zapreti v graščino, da jima niso ljudje sami sodili.

Zadnja doslej znana čarovniška pravda na Kranjskem je potekala pred sodiščem v Metliki leta 1746. To je bilo že v času, ko je Marija Terezija preko oblasti izkoreninjala čarovniške procese. Vendar tamkajšnji prebivalci v to še niso hoteli verjeti. Za Margareto Kukerzo so bili prepričani, da je čarovnica, in so zahtevali, kot je poročal ljubljanski krvni sodnik vladi v Gradec, »Mann sollte die Hex hergeben. Sie wollen es gleich verbrennen und sogestalten wolten selbe jenes so daß recht und justiz geben wird«. Na vprašanja, zakaj to zahtevajo, je eden voditeljev odgovoril: »Der lieben gerechtigkeit willen, damit diese gesündl einmahl ausgeroethet = und sogestalt der all Jahrliche durch den Hagl verursachende Schaden vermaydet wurde.«<sup>34</sup>

Sodnik je v poročilo kot posebno resne označil naslednje momente: da se je zbrala vsa soseska, da se je pokazala tako »erbittert«, in še kot posebej zaskrbljujoče, da ljudje več ne verjamejo oblastem, na kar kaže umor »Verwalterja« in njegovega hlapca. Pravda je trajala skoraj celo leto. Konec nam ni znan.

Žrtvi sta bila upravitelj gospodstva Metlike in njegov hlapec. Ne edini, vendar eden pglavitnih razlogov za umor je bil v tem, ker po prepričanju ljudi krvni sodnik iz Ljubljane ni prišel, da bi obtoženko sežgal, po upraviteljevi krivdi. Sodnik je prišel v spremstvu vojaškega kontigenta, ki ga je določila vlada v Gradcu, »ker se je bilo bati kmečkega upora Bauernaufuhr«, da bi raziskal tako umor upravitelja in hlapca, kot tudi primer zaprte obtoženke čarovništva. Sodnikovo poročilo je takšno, da človek še danes ne ve, koliko je bil tudi sam prepričan v pravilnost ravnanja višjih oblasti, ko so začele preprečevati čarovniške procese.

Čarovništvo je zapustilo vidne sledove tudi v ljudskih pripovedkah. V teh je ostalo v ospredju škodljivo čarovništvo. Pojmi se ujemajo s tistimi v poteku čarovniških procesov. Čarovnice letajo po zraku in se zato mažejo s posebno mažo. Delajo točo in neurja, čarovnice spremenjene v vrane pobirajo posevke na njivah, čarovnice imajo lepšo živino kot drugi, krave čarovnic imajo več mleka in podobno. Povzročajo bolezni pri ljudeh in živalih. V pripovedkah so vsi ti pojavi predstavljeni z nasprotnimi učinki, tako se recimo nekdo, ki je slišal za recept letenja po zraku, ki ga pa ni do kraja obvladal, znašel ves krvav v kakšnem grmovju in podobno. Vendar imajo v pripovedkah nenavadno velik pomen tudi moški. Pripovedke o čarovnicah so bile zelo močne tudi v krajih, za katere nimamo nobenih podatkov za čarovniške procese. Kot dežele naj omenim le Goriško in tržaški teritorij, kjer se je udomačila iz italijanščine prevzeta beseda striga — štriga, ali v Logarski dolini na Štajerskem, za katero ne poznamo nobenega čarovniškega procesa, čeprav še danes kažejo hišo, v kateri da je živela čarovnica.<sup>35</sup>

V obdobju posameznih čarovniških procesov je bila možnost oprostive še sorazmerno velika. Obtožba čarovništva je bila največkrat povezana še s kakšno drugo obtožbo, najpogosteje krajo hostij. Za čas množičnih čarovniških procesov, v katerem je bilo na Kranjskem justificiranih 95 ljudi, pa je bila možnost oprostive minimalna. Razen štirih žrtev v Pobrežju, ki so bile obtožene, da so zastrupile grofico Purgstall s pomočjo čarovništva, kjer bi naj šlo torej tudi za umor, so bili vsi ostali čisti čarovniški procesi in jih lahko kot takšne mirno označimo kot čiste justične umore.

<sup>34</sup> Arhiv Slovenije. Vicedomski arhiv I/124, 15. Pravdo je odkril in me nanjo opozoril Dušan Kos, za kar se mu na tem mestu priščno zahvaljujem.

<sup>35</sup> Fran Kocbek, Savinjske alpe, Celje 1926, s. 252—256; Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Uredil Jakob Kelemina, Celje 1930, s. 94—103.

## Zusammenfassung

## HEXENPROZESSE IN SLOWENISCHEN LÄNDERN

Vinko Rajšp

Der Autor stellt die Hexenprozesse auf dem Gebiet der heutigen Republik Slowenien dar. Historisch erfaßt diese Darstellung vor allem das Land Krain und jenen Teil der Steiermark, der sich heute im Rahmen der Republik Slowenien befindet. Außer acht gelassen werden die Hexenprozesse im Übermurgebiet (Prekmurje), das in jener Zeit zu Ungarn gehörte, ebenso das Küstenland (Görz und Gradisca, das Triester Territorium und Istrien), weil hier noch kein solcher Prozeß festgestellt werden konnte. Auch der slowenische Teil der Steiermark wird nur summarisch beschrieben, sind doch die Hexenprozesse in dieser Gegend verhältnismäßig gut erforscht worden. Ausführlicher wird auf diejenigen in Krain eingegangen, die bis jetzt noch nie in dem Maße beachtet worden sind.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

|                                   |                                   |
|-----------------------------------|-----------------------------------|
| GMDS 1/1919-20 — 200 din          | GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan |
| GMDS 2-3/1921-22 — razprodan      | GMDS 17/1936 — razprodan          |
| GMDS 4-6/1923-25 — 200 din        | GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan |
| GMDS 7-8/1926-27 — 300 din        | GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan |
| GMDS 9/1928 — razprodan           | GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan |
| GMDS 10/1929 — razprodan          | GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan |
| GMDS 11/1930 — razprodan          | GMDS 20/1939 — 2000 din           |
| GMDS 12/1931 — razprodan          | GMDS 21/1940 — razprodan          |
| GMDS 13/1932 — razprodan          | GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan |
| GMDS 14/1933 — razprodan          | GMDS 22/1941, št. 3-4 — 300 din   |
| GMDS 15/1934 — razprodan          | GMDS 23/1942 — 600 din            |
| GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan | GMDS 24/1943 — 400 din            |
|                                   | GMDS 25-26/1944-45 — 300 din      |

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 800 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

**Božo Otorepec**

### **Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem**

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Matice. Tako stane Otorepčeva knjiga v prosti prodaji 45.000 din, **članska cena pa je 31.000 din.**

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana  
Telefon: (061) 214 190